

ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ ΚΑΙ ΑΛΗΘΕΙΑ ΕΙΣ ΤΟΝ ΗΣΙΟΔΟΝ

Ἡ θεώρησις τῶν ἀνθρωπίνων ἀξιώσεων ὡς θείων ἰδιοτήτων ἐκλαμβάνεται γενικῶς ὡς κακὴ θεολογία. Ἐν τούτοις προϋποθέτει τὴν ἐξάρτησιν τῶν ἀποφασιστικῶν γεγονότων τῆς ζωῆς ἐκ τῆς ἠθικῆς στάσεως. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς ὁ ἐξανθρωπισμὸς τοῦ ἀσταθμήτου παράγοντος εἶναι ἀπόδειξις ὑψηλοῦ πολιτισμοῦ καὶ οὐσιαστικῶς συμβαίνει, ὅταν ἡ πρᾶξις ἀποκτᾷ πολιτικὸν χαρακτῆρα. Ὁ θεὸς δηλαδὴ ἐμφανίζεται ὡς ἄνθρωπος, ὅταν ἱεραρχῆ τὰ δεδομένα τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, ὅταν τὰ προβλήματα τῆς συμπεριφορᾶς ἐγκαταλείπουν τοὺς ἀγροὺς καὶ τοὺς βοσκοτόπους, τοὺς θεμελιώδεις τόπους τῆς φυσικῆς του ἀποκαλύψεως. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν τὰ εἶδωλα τῶν πρωτογόνων λαῶν ἔχουν «ἀπάνθρωπα» χαρακτηριστικά, ἐφ' ὅσον ἐκφράζουν τὸν τρόπον τοῦ ἀνθρώπου ἐνώπιον τῶν συνταρακτικῶν φαινομένων τῆς φύσεως, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ δαμασθοῦν οὔτε διὰ τῆς ἀτομικῆς ἰκανότητος οὔτε διὰ τῆς συνεργασίας.

Διὰ τὸν ἴδιον λόγον ἡ προσωποποιήσις τῆς αἰτίας τῶν γεγονότων συνετέλεσθη ἀρχικῶς εἰς τὸν φυλετικὸν χῶρον τῶν νομάδων, οἱ ὁποῖοι ἐξιδανίκευσαν τὴν πεῖραν καὶ κατὰ συνέπειαν τὴν πατρικὴν σύνεσιν διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν ἐκτάκτων καταστάσεων τοῦ μεταβατικοῦ τῶν βίου. Ἐφ' ὅσον ἐξ ἄλλου τὸ ἄστεγον κράτος ἔπρεπε νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν κινητὴν του περιουσίαν καὶ νὰ διεκδικήσῃ τοὺς τόπους τῆς νομῆς, ἐχρειάσθη τὸν συντονισμὸν τῶν ἐνεργειῶν ὑπὸ τὴν αἰγίδα ἐνὸς μαχητικοῦ προσώπου, τὸ ὁποῖον — διὰ νὰ κατοχυρώσῃ τὴν δυνάμιν του — ἐθεωρήθη ὡς ἀπόγονος τοῦ ὑπερτάτου κυρίου. Ἐὰν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν (μετὰ τὴν θεμελίωσιν τῶν πρώτων ἀστικῶν συνοικισμῶν ἐκ μέρους Ἑλλήνων μεταναστῶν, οἱ ὁποῖοι διέπλευσαν τὴν θάλασσαν, χωρὶς νὰ διαλύσουν τὴν νομαδικὴν των συνοχὴν) ὁ σύνδεσμος τοῦ Διὸς καὶ τοῦ βασιλέως ἐτέθη (λόγω τῆς συμβιώσεως ἑτεροκλήτων στοιχείων, ἡ ὁποία ἐπέβαλλε τὴν γενίκευσιν τῆς εὐθύνης διὰ τὰ κοινὰ) ὑπὸ αἵρεσιν, ἦτο ἐπόμενον ὁ ἀνώτατος ἐκπρόσωπος τῆς δυνάμεως νὰ τηρήσῃ ἀντιδραστικὴν στάσιν καὶ νὰ ἐκφρασθῆ κυρίως διὰ τῶν φυσικῶν καταστροφῶν καὶ τῶν κοινωνικῶν ἀντιξοοτήτων. Ἐφ' ὅσον τοῦ διέφευγεν ἡ ἐξέλιξις τῶν πραγμάτων, ἐνομίσθη ὡς ὑπαίτιος τῶν κακῶν, ὅπως θὰ ἐκφράσῃ τὴν δυσανασχέτησιν αὐτὴν ὁ Ἀγαμέμνων : «Ζεῦ πάτερ, οὔ τις σεῖο θεῶν ὀλοώτερος ἄλλος»¹. Ὅπως ἐπίσης εἰς τὴν Παλαιστίνην ὁ θεὸς τῆς ἐρήμου θὰ ἰδιοποιηθῆ τὰ τρομακτικὰ γεγο-

1. Ὁ μ ἦ ρ ο υ, Ἰλιάδος Γ 365.

νότα, διὰ τὴν ἐνισχύσιν τὸ κῦρος του μεταξὺ τῶν Ἰσραηλιτῶν, οἱ ὅποιοι μετεξ-επαιδεύοντο εἰς τὴν ἀγροτικὴν ζωὴν καὶ λατρείαν¹, ἀναλόγως καὶ αὐτὸς θὰ δώσῃ τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι τὸν κατέχει μανία καταδιώξεως :

« Ἀλλὰ πατὴρ οὐμὸς φρεσὶ μαίνεται οὐκ ἀγαθῆσι
σχέτλιος, αἰὲν ἀλιτρος »²

Ἐὰν ὅμως ὁ συλλογικὸς βίος ἐτοποθετήθῃ τελικῶς εἰς τὴν Ἰωνίαν ἐπὶ δημοκρατικῆς βάσεως, ὥστε νὰ ἐπιβάλλεται πρὸ παντὸς ἄλλου ἢ τήρησις τῶν γενικῶν μέτρων, ἐτέθησαν ὅρια ὄχι μόνον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν θεϊαν διαγωγὴν. Εἰς τὰ νεώτερα διὰ τοῦτο τμήματα τῆς « Ἰλιάδος » ὁ Ζεὺς περιορίζει τὸν αὐθαίρετον μετεωρολογικὸν του ζῆλον εἰς τὰ πλαίσια ἐνὸς παγκοσμίου προγράμματος, τὸ ὅποion δὲν ἐπιτρέπει οὐτε εἰς τοὺς θεοὺς παρεκβάσεις. Ὄταν θὰ ἔλθῃ π.χ. ἡ τελευταία ὥρα ἐνὸς ἐκ τῶν ἀπογόνων του καὶ θὰ σκεφθῇ λόγῳ τῆς ἰδιαίτερας ἀγάπης, τὴν ὁποίαν ἔτρεφεν ἀπέναντί του, νὰ τὸν ἀπαλλάξῃ ἐκ τοῦ θανάτου, δὲν θὰ τολμήσῃ νὰ διαταράξῃ τὴν νομοτέλειαν :

« Αἶ κε ζῶν πέμψης Σαρπηδόνα ὄνδε δόμονδε,
φράζεο μή τις ἔπειτα θεῶν ἐθέλῃσι καὶ ἄλλος
πέμπειν ὄν φίλον υἱὸν ἀπὸ κρατερῆς ὑσμίνης »³

Ἐὰν ἐξακολουθῇ ἀκόμη νὰ ἐλέγχῃ τὰ φυσικὰ φαινόμενα, τὸ πράττει ἔκτοτε, διὰ τὴν ἐπιβραβεύσιν τὴν δικαιοσύνην, ἢ ὁποία ἔπρεπε νὰ χαρακτηρίζῃ τὸν τοποτηρητὴν του ἐπὶ τῆς γῆς :

« Ὡς τέ τευ ἢ βασιλῆος ἀμόμονος, ὅς τε θεουδῆς
ἀνδράσιν ἐν πολλοῖσι καὶ ἰφθίμοισιν ἀνάσσει
εὐδικίας ἀνέχῃσι, φέρῃσι δὲ γαῖα μέλαινα
πυροῦς καὶ κριθάς, βροίθῃσι δὲ δένδρεα καρπῶ,
τίκτε δ' ἔμπεδα μῆλα, θάλασσα δὲ παρέχῃ ἰχθῦς
ἐξ εὐηγεσείης, ἀρετῶσι δὲ λαοὶ ὑπ' αὐτοῦ »⁴

Διὰ τῶν καταστρεπτικῶν γεγονότων τῆς φύσεως ὁ ἐπιστάτης τοῦ κόσμου θὰ ἐπιχειρήσῃ ἀπὸ τῆς ἄλλης πλευρᾶς νὰ τιμωρήσῃ τοὺς εὐγενεῖς, ὅταν παραβιάζουσι τὴν ἠθικὴν τάξιν :

1. « Ἰδοὺ ἐγὼ φέρω κακὰ ἐπὶ Ἱερουσαλὴμ καὶ Ἰούδα » (Δ' Βασιλειῶν ΚΑ' 12), « Εἰ ἔσται κακία ἐν πόλει, ἣν Κύριος οὐκ ἐποίησεν; » (Ἰερ. Αμὼς Γ' 6), « Ἰδοὺ ἐγὼ φέρω... πάντα τὰ κακά » (Ἰερ. Ιερ. ΜΒ' 17).

2. Ὁ μ ἦ ρ ο υ, Ἰλιάδος Θ 360/61.

3. Ὁ μ ἦ ρ ο υ, Ἰλιάδος ΙΙ 445 - 447.

4. Ὁ μ ἦ ρ ο υ, Ὀδυσσεύς τ 109 - 114.

«Ὡς δ' ὑπὸ λαίλυπι πᾶσα κελαινὴ βέβριθε χθὼν
 ἤματ' ὀπωρινῶ, ὅτε λαβρότατον χέει ὕδωρ
 Ζεὺς, ὅτε δὴ ῥ' ἄνδρεςσι κοτεσσάμενος χαλεπήνη,
 οἱ βίη εἰν ἀγορῇ σκολιάς κρίνωσι θέμιστας,
 ἐκ δὲ δίκην ἐλάσωσι, θεῶν ὅπιν οὐκ ἀλέγοντες»¹

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ περιορισθοῦν τὰ ιδιαίτερα ἐνδιαφέροντα τῶν ἐκπροσώπων τῆς θείας δυνάμεως, οἱ ὅποιοι θὰ προβάλουν ἀπὸ τῆς ὥρας αὐτῆς ὡς ἐπίτροποι τῶν κοινωνικῶν ἀξιών καὶ κατ' ἐπέκτασιν ὡς χορηγοὶ μόνον ἀγαθῶν πραγμάτων διὰ τὴν ζωὴν, ὡς «δωτῆρες ἐάων»². Ὑπ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα ὁ Βακχυλίδης θὰ ἰσχυρισθῇ ἀργότερον διὰ τὸν ἐπὶ κεφαλῆς τῶν θεῶν, ὅτι

«ἐν μέσῳ κεῖται κιχεῖν
 πᾶσιν ἀνθρώποις Δίκαν ἰθεῖαν, ἀγνᾶς
 Εὐνομίας ἀκόλουθον καὶ πινυτᾶς Θέμιτος»³

Ὁ Ἀρχίλοχος ὅμως θὰ εἰρωνευθῇ τὴν θείαν δικαιοδοσίαν διὰ τῆς ἐπεκτάσεώς της καὶ εἰς τὸν κόσμον τῶν ζώων τὴν στιγμήν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ πολιτικὴ κωδικοποίησις τοῦ δικαίου περιώριζε τὴν θρησκευτικὴν σημασίαν τῶν πράξεων :

«ὦ Ζεῦ πάτερ Ζεῦ, σὸν μὲν οὐρανοῦ κράτος,
 σὺ δ' ἔργ' ἐπ' ἀνθρώπων ὄρας
 λεωργὰ καὶ θεμιστά, σοὶ δὲ θηρίων
 ὕβρις τε καὶ δίκη μέλει»⁴

Ἀφ' οὗτου ἐντὸς τῆς πόλεως ἡ νοημοσύνη καθορίζει τὸν τρόπον ζωῆς, ὅσων λόγῳ τῶν (ἐγγείων ἢ κινητῶν) περιουσιακῶν τῶν στοιχείων ἐξουσιοδοτήθησαν νὰ σταθμίζουν τὴν κατάστασιν χάριν τοῦ κοινοῦ συμφέροντος, ὁ Ζεὺς θὰ ὑποχωρήσῃ ἐκ τῆς σκηνῆς τῶν δημοσίων ὑποθέσεων. Ἡδη ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς «Ὀδυσσεΐας» θὰ διαμαρτυρηθῇ ἐναντίον ἐκείνων, οἱ ὅποιοι συνεχίζουν νὰ τοῦ προσγράφουν τὴν διάψευσιν τῶν προσωπικῶν τῶν ἐλπίδων, διὰ τῆς παρατηρήσεως, ὅτι τὰ δυστυχήματα τῆς ζωῆς εἶναι κατὰ κύριον λόγον ἐπακόλουθα κακῆς συμπεριφορᾶς :

1. Ὁ μ ἦ ρ ο υ, Ἰλιάδος Π 384 - 388. Πρβλ. Ἡ σ ί ο δ ο υ, Ἔργων 250/51: («Ὅσοι σκολιῆσι δίκην ἀλλήλους τρίβουσι θεῶν ὅπιν οὐκ ἀλέγοντες»).

2. Ἡ σ ι ὅ δ ο υ, Θεογονίας 46, 111.

3. Διθυράμβων 15: Τῆς Ἑλένης ἀπαιτήσεως 53 - 55 (S n e l l).

4. Ἀπόσπ. 94 (D i e h l).

«ὦ πόποι, οἶον δὴ νῦν θεοὺς βροτοὶ αἰτιόωνται
ἐξ ἡμέων γάρ φασι κάκ' ἔμμεναι οἱ δὲ καὶ αὐτοὶ
σφῆσιν ἀτασθαλίῃσιν ὑπὲρ μόνον ἄλγε' ἔχουσιν»¹

Ἐὰν ἡ μετάπτωσης αὐτὴ ἐκ τῆς εὐσεβείας πρὸς τὴν ἠθικὴν χαρακτηρίζη τὴν Ἰωνίαν μεταξὺ 8ου καὶ 7ου αἰῶνος π.Χ., εἰς τὴν μητροπολιτικὴν Ἑλλάδα τῆς ἰδίας ἐποχῆς ὁ σχηματισμὸς τῶν ἀστεων εὐρίσκεται εἰς τὴν ἀρχήν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον προσανατολίζει τὴν ἀπαιτήσιν τῆς δικαιοσύνης πρὸς τὴν θεῖαν σφαῖραν. Αὐτὸ σημαίνει, ὅτι, ἐὰν οἱ ἀδικούμενοι δὲν ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ἐξασφαλισθοῦν πολιτικῶς, ἡ ἀναμονὴ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ θεοῦ θὰ κατέληγεν εἰς τὴν ἀπιστίαν. Εὐγενεῖς, ἐναντίον τῶν ὁποίων ἐστρέφετο τὸ κράτος τοῦ δήμου, θὰ δώσουν ἀργότερον σαφῆ δείγματα τῆς ἐνδεχομένης αὐτῆς ἀθείας:

«Ζεῦ φίλε, θαυμάζω σε· σὺ γὰρ πάντεσσιν ἀνάσσεις
τιμὴν αὐτὸς ἔχων καὶ μεγάλην δύναμιν·
ἀνθρώπων δ' εὖ οἶσθα νόον καὶ θυμὸν ἐκάστων·
σὸν δὲ κράτος πάντων ἔσθ' ὑπατον, βασιλεῦ.
πῶς δὴ σευ, Κρονίδη, τολμᾷ νόος ἀνδρας ἀλιτροὺς
ἐν ταύτῃ μοίρῃ τόν τε δίκαιον ἔχειν,
ἦν τ' ἐπὶ σωφροσύνην τρεφθῆ νόος ἦν τε πρὸς ὕβριν
ἀνθρώπων ἀδίκους' ἔργμασι πειθομένων;»²

Ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος θὰ προβάλλῃ τὴν μεγαλυτέραν ἀντίστασιν εἰς τὴν κοινωνικὴν ἐξουδετέρωσιν τοῦ Διὸς εἶναι ὁ Ἡσίοδος εἰς μίαν ἀγροτικὴν περιοχὴν τῆς Βοιωτίας τὴν παραμονὴν τῶν ἀστικῶν ἀνακατατάξεων τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Ὡς υἱὸς ἐνὸς ἀποτυχόντος μετανάστου, ὁ ὁποῖος ἐπέστρεψεν ἐκ τῆς Μ. Ἀσίας³, ἀντὶ νὰ μετάσχῃ τοῦ ἀποικιακοῦ σώματος, τὸ ὁποῖον ἐπλευσε πρὸς τὴν Ἰταλίαν⁴, ὁ ποιητὴς τῆς «Θεογονίας» καὶ τῶν «Ἔργων» γνωρίζει ἐκ πατρικῶν διηγήσεων τὴν «Ἰλιάδα» καὶ τὰ παλαιότερα

1. Ὀ μ ἦ ρ ο υ, Ὀδυσσεύς α 32 - 34.
2. Θ ε ὄ γ ν ι δ ο ς, Ἐλεγείων Α' 373 - 380.
3. Ἰδε Ἔργων 633 - 636.

«Ὡς περ ἐμὸς τε πατήρ καὶ σός, μέγα νήπιε Πέρση,
πλωίζεσκ' ἐν νηυσί, βίου κεχρημένος ἐσθλοῦ·
ὅς ποτε καὶ τεῖδ' ἦλθε πολὺν διὰ πόντον ἀνύσσας,
Κύμην Αἰολίδα προλιπὼν ἐν νηὶ μελαίνῃ».

4. Πρβλ. P. Walcott, Hesiod and the Near East, Cardiff 1966, σ. 108/109.

τμήματα τῆς «Ὀδύσσειας»¹ καθὼς καὶ πολλὰ στοιχεῖα τῆς Ἀνατολικῆς παραδόσεως, ὠρισμένα ἐκ τῶν ὁποίων θὰ υἰοθετήσῃ κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν προσωπικῶν του θεμάτων². Πιθανῶς ἐπίσης νὰ ἔφθασαν εἰς τὴν γενέτειράν του μῦθοι Χετταϊκῆς ἢ Χουρριτικῆς - Βαβυλωνιακῆς προελεύσεως διὰ τῶν Εὐβοέων καὶ Βοιωτῶν ἐμπόρων, οἱ ὅποιοι μετὰ τὴν οικονομικὴν των ἐπίδοσιν εἰς τὴν Φοινίκην (Ἄλ Μίνα) ἐπέστρεψαν καὶ τελικῶς ἐπεκράτησαν ὑπὸ τὸν Κάδμον εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Θηβῶν³. Τὸν Ἡσίοδον ὁμως δὲν ἐνδιέφερε τόσον, τί συνέβη μεταξύ τῶν θεῶν πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Διός, ἀλλ' ἡ ἐπιβολὴ τῆς δικαιοσύνης μεταξύ τῶν ἀνθρώπων. Θὰ συζεύξῃ διὰ

1. Πρβλ. H. Diller, Hesiod und die Anfänge der Griechischen Philosophie («*Antike und Abendland*», Hamburg II τόμ. MCMXLVI, σ. 140/41), F. Solmsen, Hesiod and Aeschylus, Ithaca, N. Y. 1949, σ. 6, H. Munding, Eine Anspielung auf Hesiods Erga in der Odyssee («*Hermes*», Wiesbaden LXXXIII τόμ. 1955 σ. 67), - Hesiods Erga in ihrem Verhältnis zur Ilias, Frankfurt A. M. 1959, σ. 26, G. S. Kirk, The Songs of Homer, Cambridge 1862, σ. 283, W. Schadewaldt, Von Homers Welt und Werk, Stuttgart 1965, σ. 102, M. - S. Jensen, Tradition and Individuality in Hesiod's Works and Days («*Classica et Mediaevalia*», Copenhagen XXVII τόμ. 1966, σ. 4).

2. Πρβλ. F. Dornseiff, Altorientalisches in Hesiods Theogonie («*L'Antiquité Classique*», Bruxelles VI τόμ. 1937, σ. 232, 247), R. D. Burnet, The Epic of Kumarbi and the Theogony of Hesiod («*The Journal of Hellenic Studies*», Bungay LXV τόμ. 1945, σ. 100a/101α), H. G. Güterbocck, The Hittite Version of Hurrian Kumarbi Myth: Oriental Forerunners of Hesiod («*American Journal of Archaeology*», Concord, N. H. LII τόμ. 1948, σ. 123 130, 133), R. Dussaud, Les antécédents orientaux à la Théogonie d' Hésiode («*Annuaire de l'Institut de Philosophie et d'Historie Orientales et Slaves*», Bruxelles IX τόμ. 1949, σ. 231), A. Lesky, Hethitische Texte und griechischer Mythos («*Anzeiger der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*», philos - histor. Klasse, Wien LXXXVII τόμ. 1951, σ. 140/41, 143 - 147), - Griechischer Mythos und vorderer Orient («*Hesiod*», ἐκδ. E. Heitsch, Darmstadt 1966, σ. 579/80), J. Pritchard, Ancient Near Eastern Texts, Princeton, N, J. 1955², σ. 120 κ.έ., P. Walcot, The Text of Hesiod's «*Theogony*» and the Hittite «*Epic of Kumarbi*» («*The Classical Quarterly*», Oxford VI τόμ. 1956. σ. 199), W. G. Lambert - P. Walcot, A new Babylonian Theogony and Hesiod («*Kadmos*», Berlin III τόμ. 1964, σ. 69), H. Erbsse, Orientalisches und griechisches in Hesiods Theogonie («*Philologus*», Wiesbaden VCIII τόμ. 1964, σ. 28), J. - P. Vernant, Les Origines de la pensée Grecque, Paris, 1969², σ. 109.

3. Ἴδε Ἡρόδοτον, Ἱστορίας V 57/58. Πρβλ. Kumarbi Mythen vom Churritischen Kronos aus den Hettitischen Fragmenten zusammengestellt, ἐκδ. - μετφρ. H. G. Güterbocck, Zürich - New York 1946, σ. 106, 111, P. Walcot, Hesiod and the Near East, ὡς ἄν. σ. 123, - The comparative Study of Ugaritik and Greek Literatures («*Ugarit - Forschungen*», Neukirchen Vluyn I τόμ. 1969, σ. 114/15), A. Heubeck, Mythologische Vorstellungen des Alten Orients im archaischen Griechentum («*Hesiod*», ἐκδ. E. Heitsch, ὡς ἄν. σ. 566).

τοῦτο τὸν ἀρχηγὸν τῶν Ὀλυμπίων πρὸς τὴν «λιπαρὴν Θέμιν»¹, διὰ τὴν γεν-
νήσιν ἐκ μέρους τοῦ «*Εὐνομίην τε Δίκην τε καὶ Εἰρήνην τεθαλυῖαν*»². Κυρίως θὰ
τὸν ὑποχρεώσῃ νὰ τακτοποιήσῃ παραδειγματικῶς τὸν ὑπερφυσικὸν κόσμον,
ὥστε οἱ θεοὶ νὰ τιμηθοῦν βάσει τῶν πραγματικῶν των προσόντων, γεγονός
τὸ ὁποῖον ἀντικατοπτρίζει τὴν ἐξατομίκευσιν τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἀπαίτησιν
τοῦ σαφοῦς ὀρισμοῦ τῶν κοινωνικῶν ἀρμοδιοτήτων καὶ τῆς διασφάλισεως
τῶν προσωπικῶν ἐπιδόσεων. Ἐφ' ὅτου ὁμοῦς

«εὖ ἕκαστα
ἀθανάτοις διέταξεν ὁμοῦς καὶ ἐπέφραδε τιμάς»³,

εἶχεν ὡς ἔργον νὰ ἐπιβραβεύῃ τοὺς δικαίους
(«*τοῖσι τέθηλε πόλις, λαοὶ δ' ἀρετῶσιν ἐν αὐτῇ*

1. Ἡ σιλόδου, Θεογονίας 901. Ἀρχικῶς ἡ λέξις ἐσήμαινε τὸν ἱερὸν λόφον («θέμις
γῆς») καὶ κατ' ἐπέκτασιν τὴν χθονίαν θεότητα ὡς ἐγγύησιν διὰ τὴν ἀντιστοιχίαν μεταξὺ
λατρείας (καλλιέργειας) καὶ ἀμοιβῆς (παραγωγῆς). Ἡ διεκδίκησις τοῦ γεωργικοῦ χώρου
θὰ ἐξειδικεύσῃ τὴν Θέμιν εἰς τὰ θέματα τῆς δικαιοσύνης καὶ θὰ τὴν παρουσιάσῃ ὡς διάδοχον
εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ ἱεροῦ τῶν Δελφῶν διὰ τὸν προφητικὸν καθορισμὸν τοῦ ὀρθοῦ καὶ τοῦ
πρέποντος :

«*Πρῶτον μὲν εὐχῆ τῆδε πρῆσβεύω θεῶν
τῆν πρωτόμαντιν Γαῖαν· ἐκ δὲ τῆς Θέμιν,
ἢ δὴ τὸ μητρὸς δευτέρα τόδ' ἔξετο
μαντεῖον, ὡς λόγος τις*»

(*Αἰσχύλου*, Εὐμενίδων 1 - 4. Πρβλ. Προμηθέως δεσμώτου 209/210, Πασανία ν,
Ἑλλάδος περιηγήσεως X 5, 3, P. Amandry, La mantique Apollinienne à Del-
phes, Paris 1950, σ. 200, 203). Ἐκτοτε θὰ κληθοῦν «θέμιστες» οἱ θεῖοι λόγοι πρὸς διευ-
θέτησιν τῆς ἀντιδικίας, διὰ τὴν ἐκφράσασιν τελικῶς τὰ παραγγέλματα τοῦ Διός, ὅπως θὰ
διατυπωθοῦν ἐκ μέρους τῶν φορέων τῆς θελήσεώς του ἐπὶ τῆς γῆς, τοῦ βασιλέως καὶ τῶν
«θεμιστοπόλων» (Ὀμηρικοῦ ὕμνου εἰς Δῆμητρα 103, 215, 473, Ἡ σιλόδου, Ἀπόσπ.
7 (27), 3, Rzach) γεωκτημόνων, οἱ ὁποῖοι τὸν διεδέχθησαν :

«*Ζῆνα θεῶν τὸν ἄριστον αἰέσομαι ἠδὲ μέγιστον
εὐρύοπα κρείοντα τελεσφόρον, ὅς τε Θέμιστι
ἐγκλιδὸν ἐξομένη πυκινούς δάρους δαρίζει*»

Ὀμηρικοῦ ὕμνου εἰς Δία 1 - 3). Πρβλ. V. Ehrenberg, Die Rechtsidee im
frühen Griechentum, Leipzig 1921, σ. 18, 48/49, A. Verdross, Die Begründung
der antiken Rechtsphilosophie durch Hesiod («*Anzeiger der phil.— hist. Klasse der
Osterreichischen Akademie der Wissenschaften*», Wien CIII τόμ. 1966, σ. 24), K.
Latte, Themis und Verwandtes, ἐκδ. O. Gigon - W. Buchwald - W. Kun-
kel, München 1948, σ. 141.

2. Θεογονίας 901/02.

3. Θεογονίας 73/74.

εἰρήνη δ' ἀνά γῆν κουροτρόφος, οὐδέ ποτ' αὐτοῖς
ἀργαλέον πόλεμον τεκμαίρεται εὐρύοπα Ζεὺς»¹⁾

καὶ νὰ τιμωρῇ τοὺς ἀδίκους :

«Οἷς δ' ὕβρις τε μέμηλε κακῆ καὶ σχέτλια ἔργα,
τοῖς δὲ δίκην Κρονίδης τεκμαίρεται εὐρύοπα Ζεὺς»²⁾

Ἐὰν ἡ δικαιοσύνη ἔφερεν εἰς μειονεκτικὴν θέσιν τὸν ἄνθρωπον, δὲν θὰ εἶχεν ἀσφαλῶς ἀξίαν οὔτε νόημα ἢ πίστις εἰς τὸν θεῖον ἐγγυητὴν της :

«Ἐπεὶ κακὸν (ἔστι) ἄνδρα δίκαιον
ἔμμεναι, εἰ μείζω γε δίκην ἀδικώτερος ἔξει.
ἀλλὰ τὰ γ' οὕτω ἔολπα τελεῖν Δία μητιόεντα»³⁾

Τὴν ἐποχὴν βεβαίως τοῦ Ἡσιόδου ἀνατρέπεται λόγῳ τῆς διαδόσεως τοῦ σιδήρου (καὶ κατὰ συνέπειαν τῆς γεωργικῆς ἀξιοποιήσεως τοῦ πετρώδους ἐδάφους, τῆς γενικεύσεως τῶν ὄπλων, τῆς ἀναπτύξεως βιοτεχνικῶν κέντρων, τῆς καθιερώσεως κινητῶν ἀξιῶν, τῆς μετακινήσεως τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ πρὸς τοὺς τόπους τῶν μεταλλείων καὶ τῆς εἰσαγωγῆς νέων ἰδεῶν διὰ τῶν ἐμπόρων καὶ τῶν μεταναστῶν) ἢ παραδοσιακῆ τάξις τοῦ βίου, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ προκληθῇ μία πρωτοφανὴς διὰ τὸν Ἀρχαῖον κόσμον ἐκκλισηὶς ἡθῶν. Ὁ Ἡσιόδος βλέπει τοὺς παλαιοὺς θεσμοὺς ἀσφαλείας τῆς ζωῆς νὰ διαλύωνται, τὸ ἀτομιστικὸν πνεῦμα νὰ ὑπερισχύῃ καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν δεσμῶν τῆς οἰκογενείας :

«Οὐδὲ πατὴρ παιδεσσιν ὁμοῖος οὐδέ τι παῖδες
οὐδὲ ξεῖνος ξεινοδόκῳ καὶ ἑταῖρος ἑταίρῳ
οὐδὲ κασίγνητος φίλος ἔσσεται, ὡς τὸ πάρος περ»⁴⁾

Εἰς τὸ βάθος ἐν τούτοις ὁ ποιητὴς τῆς Βοιωτίας προβλέπει τὴν θεσμοθέτησιν τῶν κοινῶν ἀξιώσεων καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν θὰ ἤθελεν «ἢ πρόσθε θανεῖν ἢ ἔπειτα γενέσθαι»⁵⁾, ἐφ' ὅσον ἡ ἀτασθαλία ἐπρόκειτο νὰ τερματισθῇ. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν θὰ ἐξαγγείλῃ — ὄχι βεβαίως εἰς τοὺς εὐγενεῖς⁶⁾, ὅπως

1. Ἔργων 227 - 229.

2. Ἔργων 238/39.

3. Ἔργων 271 - 273.

4. Ἔργων 182 - 184. Πρβλ. 327 - 332.

5. Ἔργων 175.

6. Πρβλ. B. A. van Groningen, Hésiode et Perses (*Mededelingen der Koninkl. Nederl. Akademie van Wetenschappen*), afd. Letterkunde, Amsterdam XX τόμ. 1957, σ. 166).

εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ὀμήρου, ἀλλ' εἰς τοὺς ἀνθρώπους τοῦ «δήμου»¹ — τὸ τέλος τῆς ἀσυδοσίας². Θὰ παραμείνη ὡς ἐκ τούτου αἰσιόδοξος, θὰ θεωρήσῃ ὅμως τὴν ἐπικράτησιν τοῦ δικαίου περισσότερο ὡς ἐμπειρικὴν ἐπιταγὴν ἐνώπιον τῶν συνεπειῶν τῆς ἀντικοινωνικῆς διαγωγῆς καὶ ὀλιγώτερον ὡς ἐπακόλουθον θείας ἐπεμβάσεως εἰς τὴν πορείαν τῶν πραγμάτων :

«Δίκη δ' ὑπὲρ ὕβριος ἴσχει
εἰς τέλος ἐξελθοῦσα παθῶν δέ τε νήπιος ἔγνω»³

Δὲν θὰ διακόψῃ βεβαίως τὴν σχέσιν τῶν παθημάτων πρὸς τὸν οὐράνιον ἐπιμελητὴν τῶν πράξεων, θὰ τοῦ προσγράψῃ ὅμως τὰ ἐπακόλουθα τῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἀνθρώπων ὡς πολιτῶν :

«Τοῖσι δ' οὐρανόθεν μέγ' ἐπήγαγε πῆμα Κρονίων,
λιμὸν ὄμοῦ καὶ λοιμὸν, ἀποφθινύθουσι δὲ λαοὶ
οὐδὲ γυναῖκες τίκτουσιν, μινύθουσι δὲ οἴκοι
Ζηνὸς φραδμοσύνησιν Ὀλυμπίου· ἄλλοτε δ' αὖτε
ἢ τῶν γε στρατὸν εὐρὸν ἀπώλεσεν ἢ ὃ γε τεῖχος
ἢ νέας ἐν πόντῳ Κρονίδης ἀποαίνυται αὐτῶν»⁴

1. Κοινὴ μυκηναϊκὴ λέξις («δᾶμος») πρὸς δῆλωσιν τοῦ συνοικισμοῦ τῶν χωρικῶν κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ «τέμενος» τοῦ «ἀνακτος» (Πρβλ. M. Ventris - J. Chadwick, Documents in Mycenaean Greek, Cambridge 1973², σ. 121, 265). Κατὰ τὴν Ὀμηρικὴν ἐποχὴν «δήμος» σημαίνει γενικῶς μίαν (καλλιεργουμένην) περιοχὴν ἢ τοὺς κατοικοὺς τῆς, χωρὶς νὰ γίνεται πάντοτε μεταξύ γῆς καὶ λαοῦ σαφῆς διάκρισις ("Ἴδε Ὀδυσσεΐας δ 466, ζ 34, 274, θ 36, 390, ν 14, ρ 558, τ 73, φ 331. Πρβλ. W. Donlan, Changes and Shifts in the Meaning of Demos in the Literature of the Archaic Period («La Parola del Passato», Napoli XXV τόμ. 1970, σ. 382/83).

2. Ἡ ἀπαίτησις «ἐνός εἰς τὸ τέλος δικαίου κόσμου» (L. Pears, Popular Ethics in Ancient Greece, Stanford, California, 1966, σ. 81/82) θὰ τὸν ὑποχρεώσῃ νὰ διακόψῃ τὸ σχῆμα τῆς συνεχοῦς καταπτώσεως τῶν ἀνθρώπων, ὅπως τὸ παρουσίαζεν εἰς τὴν διαδοχὴν τῶν μετάλλων, διὰ νὰ παρεμβάλῃ μεταξύ τοῦ χαλκοῦ καὶ τοῦ σιδήρου τὸ γένος τῶν «ἡρώων», τὸ ὁποῖον συγκριτικῶς πρὸς τὰ προηγούμενα ἦτο «δικαιότερον καὶ ἄρειον» ("Ἔργων 158). Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ ἀναχαίτισις τῆς καταστροφῆς διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν ἐκπροσώπων τῆς δικαιοσύνης δὲν θὰ ἦτο πρωτοφανὲς γεγονός εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος. Πρβλ. J. - P. Vernant, Le mythe hésiodique des races («Mythe et pensée chez les Grecs», Paris 1971, σ. 14). Ἡ «συνειδητὴ παρεμβολή» (J. Gwyn Griffiths, Archeology and Hesiod's five Ages: «Journal of the History of Ideas», New York XVII τόμ. 1956, σ. 110) τῶν πρώτων μαχητῶν τοῦ δήμου, οἱ ὁποῖοι θὰ πέσουν ἀγωνιζόμενοι ἐναντίον τῶν φρουρίων τῆς ἀριστοκρατίας, τῆς Τροίας εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ τῶν Θηβῶν εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, μαρτυρεῖ διὰ τῆς ἀνακολουθίας, τὴν ὅποیان δημιουργεῖ, τὴν μετάβασιν τοῦ πνεύματος «ἐκ τοῦ μύθου πρὸς τὴν ἱστορίαν» (T. A. Sinclair, A History of classical Greek Literature, N. York 1973, σ. 68).

3. Ἔργων 217/18.

4. Ἔργων 242/247.

Ἄλλ' ὅσον ἡ καταστροφή ἐκλαμβάνεται ὡς ἀποτέλεσμα κοινωνικῆς ἀκαταστασίας, τόσον ἡ ἀντίστασις κατὰ τῶν ἀνεπιτρέπτων ἐνεργειῶν προσωποποιεῖται, διὰ νὰ ἐκληφθῇ ὡς αὐτοτελῆς ὑπόστασις, ἡ ὁποία

«πὰρ Διὶ πατρὶ καθεζομένη Κρονίωνι
γηρύετ' ἀνθρώπων ἀδίκων νόον»¹.

Ὅ,τι συμφέρει γενικῶς εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς ἀστικῆς τῶν συμβιώσεως ἀποκτᾶ διὰ πρώτην φοράν ἐνιαῖον καὶ ταυτοχρόνως αὐτόνομον χαρακτῆρα, διὰ νὰ καταγγείλῃ τὴν ἀπειλὴν τῆς διαλύσεως τῶν βάσεων τοῦ κοινωνικοῦ βίου, ἐφ' ὅσον π.χ. οἱ ἐπιφορτισμένοι διὰ τὴν ἐξομάλυνσιν τῶν διαφορῶν ἐξαγοράζονται, διὰ νὰ ἐπιβραβεύσουν τὴν πλεονεξίαν :

«Τῆς δὲ Δίκης ὄθος ἐλκομένης, ἧ κ' ἄνδρες ἄγωσι
δωροφάγοι, σκολιῆς δὲ δίκης κρίνωσι θέμιστας·
ἧ δ' ἔπεται κλαίουσα πόλιν καὶ ἦθεα λαῶν,
ἡέρα ἔσσαμένη, κακὸν ἀνθρώποισι φέρουσα,
οἳ τέ μιν ἐξελάσσωσι καὶ οὐκ ἰθεῖαν ἐνειμαν»²

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ Ἡσίοδος ὑπερενίκησε τὴν θεῖαν ἐγγύτητα διὰ τοῦ ἀστικοῦ ἠθους, τὸ ὁποῖον ἐπέβαλλεν ὡς νέαν ἀξίαν τῆς ζωῆς τὴν ἀπαίτησιν «νὰ μὴ βλάπτωνται οἱ ἄλλοι»³. Διὰ νὰ ὑπερβῇ ὁμως τὰ ὅρια τῆς θρησκείας πρὸς τὸν χῶρον τῆς πολιτικῆς, ἐντὸς τοῦ ὁποίου δὲν ἴσχυεν ὡς παράγων τῆς τάξεως ὁ φόβος τῆς θείας ὀργῆς, ἀλλ' ἡ συναίσθησις τῆς κοινῆς σκοπιμότητος, ἔπρεπε νὰ καταστῇ σαφές, ὅτι δὲν συνέφερε τοὺς κατόχους τῆς μεγάλης περιουσίας νὰ ἐκμηδενίζουσι τοὺς κοινωνικῶς ἀνισχύρους. Ἐὰν ὁ Ἡσίοδος παρουσιάσῃ τὸν «ἰέρακα» νὰ χλευάζῃ τὴν «ποικιλόδερμον ἀηδόνα»⁴, ἐπειδὴ ἐπέμενε νὰ τραγουδῇ, προτοῦ τὴν κατασπαράξῃ, δὲν ἠθελε νὰ δείξῃ τὴν ματαιότητα τῆς ἀντιστάσεως ἐναντίον τῶν ἰσχυρῶν, ἀλλὰ νὰ εἰρωνευθῇ μίαν κατάστασιν, ἡ ὁποία δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συνεχισθῇ, χωρὶς νὰ καταρρεύσῃ ὁ συλλογικὸς βίος. Μεταξὺ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι συμπεριφέρονται κατὰ τὸν ἀπαράδεκτον αὐτὸν τρόπον καὶ τῶν ἀρπακτικῶν ζώων δὲν ὑπάρχει κατὰ τὸν Ἡσίοδον διαφορά, παρ' ὅτι ὁ Ζεὺς εἶχε περιορίσει τὴν καννιβαλικὴν διάθεσιν διὰ τοῦ ἠθικοῦ αἰσθητηρίου :

1. Ἔργων 259/60.

2. Ἔργων 220 - 224.

3. V. A. R o d g e r s, Some Thoughts on Δίκη («The Classical Quarterly», Oxford XXI τόμ. 1971, σ. 291).

4. Ἔργων 203. Πρβλ. Πλάτων, Φαίδωνος 82 Α.

«Τόνδε γὰρ ἀνθρώποισι νόμον διέταξε Κρονίων,
 ἰχθύσι μὲν καὶ θηρσί καὶ οἰωνοῖς πετεηνοῖς
 ἐσθέμεν ἀλλήλους, ἐπεὶ οὐ δίκη ἐστὶ μετ' αὐτοῖς·
 ἀνθρώποισι δ' ἔδωκε δίκην, ἢ πολλὸν ἀρίστη
 γίνεται»¹

Ἡ ἀντιδιαστολή αὐτὴ ἀποτελεῖ τὴν πρώτην διατύπωσιν τῆς θεωρήσεως τοῦ ἀνθρώπου ὡς «πολιτικοῦ ζώου»², ἐφ' ὅσον, ὅ,τι τὸν χαρακτηρίζει οὐσιαστικῶς, δὲν εἶναι ἡ σωματικὴ του διάπλασις ἐντὸς τοῦ βιολογικοῦ κόσμου, ἀλλ' ἡ ἀνάπτυξις ἐνὸς τρόπου ἐκφράσεως, ὁ ὁποῖος προϋποθέτει (καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ προάγῃ, ἀντὶ νὰ καταστρέφῃ) τὴν σχέσιν του πρὸς ὄσους ἐνεργοῦν, ὅπως ἐκεῖνος. Ταυτοχρόνως ἡ ἀντιπαράθεσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὰ αἰμοβόρα θηρία ὀρίζει διὰ πρώτην φοράν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πνεύματος τὴν φυσικὴν νομοτέλειαν, ἐφ' ὅσον τοποθετεῖ τὰ ἔμβια ἐντὸς γενικῶν πλαισίων συμπεριφορᾶς.

Ἡ τακτοποιήσις αὐτὴ τῆς ζωῆς κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν χαρακτηριστικὴν της δυνατότητα (καὶ ὄχι πρὸς μίαν ἐξωτερικὴν δύναμιν, ἡ ὁποία νὰ διατηρῇ τὸ προνόμιον τῆς ἀλλαγῆς ἀναλόγως τῶν περιστάσεων) ὑπῆρξεν ἐπακόλουθον τῆς συγκροτήσεως τῶν Ἑλληνικῶν ἄστων, ἐντὸς τῶν ὁποίων περιωρίζετο ἡ αὐθαιρεσία καὶ δὲν συνεκρούοντο ἀντίθετα συμφέροντα, ἀλλ' ἐκέρδιζε καθοριστικὴν ἰσχύν, ὅ,τι ἐξέφραζε τὴν κοινὴν διάθεσιν. Βασικὴν σημασίαν διὰ τὴν νομικὴν ἀντίληψιν ἀρχικῶς τῶν ἐμψύχων καὶ κατόπιν τῶν ὑπολοίπων ὄντων εἶχεν ἡ πολιτικὴ ἐπικράτησις ἀμερολήπτων ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι ἔθεσαν τέρμα εἰς τὴν ἀναστάτωσιν, τὴν ὁποίαν ἐδημιούργησεν ἡ πτώσις καὶ ὁ σφετερισμὸς τῆς δυνάμεως τοῦ βασιλέως ἐκ μέρους τῶν εὐγενῶν³. Μετὰ τὸν θάνατον ἢ τὴν ἀνατροπὴν τῶν «αἰσυμνητῶν», «σοφῶν» ἢ «τυραννῶν», ἡ ἐξουσία τῶν ὁποίων — ὡς κατάλυσις τῶν προνομίων τοῦ αἵματος — δὲν ἦτο κληρονομικὴ, ὁ «νόμος»⁴ θὰ κατοχυρώσῃ ἀμέσως

1. Ἔργων 276 - 280.

2. Ἀριστοτέλους, Ἠθικῶν Νικομαχείων Α' 5 (p. 1097 b 11), Γ' 9 (p. 1169 b 18/19), Πολιτικῶν Α' 2 (p. 1253 a 2/3), Γ' 6 (p. 1278 b 19).

3. Πρβλ. Ch. G. Starr, The Decline of the early Greek Kings («Historia»), Wiesbaden X τόμ. 1961, σ. 129).

4. Προτοῦ χαρακτηρίσῃ τὴν πολιτικὴν ἐπιταγὴν εἰς τὴν γραπτὴν της διατύπωσιν, ἡ λέξις ἐξέφραζεν ἐμμέτρως καὶ μουσικῶς (πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς μνήμης) τὸν κανόνα, βάσει τοῦ ὁποίου ἐρρυθμίζετο μία κοινωνικὴ σχέσις: «Διατὶ νόμοι καλοῦνται οὕς ἄδουσιν; ἢ ὅτι πρὶν ἐπίστασθαι γράμματα ἦδον τοὺς νόμους, ὅπως μὴ ἐπιλάθωνται;» (Ἀριστοτέλους, Προβλημάτων ΙΘ' 28, p. 919 b 38 - 920 a). Διὰ νὰ προσδοθῇ κύρος εἰς τὴν ρυθμιστικὴν αὐτὴν σύμβασιν, ὠρισμένοι θεοί, ὅπως ἡ Ἀθηνᾶ (Πρβλ. Πλάτωνος, Κρατύλου 417 E), τὴν ἐθεώρησαν ὡς δήλωσιν τῆς ἰδικῆς των προθέσεως. Ἐὰν εἰς τὴν Ἰωνίαν ἢ δημοτικὴ τάξις θὰ τεθῇ γενικῶς ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ ἐγχωρίου (πρβλ. Ὁμήρου, Ἰλιά-

τὴν θέλησιν τῶν πολλῶν ὡς ἐπίσημος ὀρισμὸς τῆς γενικῆς τάσεως εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν τῆς βάσιν. Ὅσον ὁμοῦς ὁ παράγων τῆς τάξεως θὰ βασίζεται εἰς τὰ πράγματα, τόσον θὰ ἐκλαμβάνεται ὡς τρόπος λειτουργίας τοῦ περιβάλλοντος τῆς ὑπάρξεως καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς ὡς ἐποπτικὸν παράδειγμα διὰ τὸ ἦθος. Μετὰ τὴν ἐμφάνισιν ἀστυνομικῶν διατάξεων γενικῆς ἀναγνωρίσεως διὰ τὴν ἀποφυγὴν αὐθαιρέτων ἐνεργειῶν, ὁ φυσικὸς κόσμος θὰ

δος Δ 119, Ὁμηρικὸν ὕμνον εἰς Ἀπόλλωνα 179/80, Ἡροδότου, Ἱστορίας IV 35, P. Virgili Maronis, Aeneidos IV 143/44) θεοῦ τῶν ἀδικουμένων Ἀπόλλωνος (πρβλ. Ὁμηρον, Ἰλιάδος A 48 - 52, E 339 - 342, X 15, Ω 33 - 41) ἐναντίον τῶν ἀμέτρων εἰς τὸν ἀτεγκτον κυριαρχικὸν τῶν ζῆλον ὑπερφυσικῶν ἐγγυητῶν τῆς Ἑλληνικῆς ἀριστοκρατίας, ἦτο ἐπόμενον οἱ πρῶτοι διακανονισμοὶ τῆς ἀστικῆς ζωῆς νὰ συνδεθοῦν πρὸς τὸν ἐκπρόσωπον τοῦ συμβιβασμοῦ καὶ τῆς μετριοπαθείας εἰς τὴν θεῖαν σφαῖραν:

«Πῶς τὰ σ' ὕμνήσω πάντως εὖμνον ἔοντα;
πάντη γάρ τοι, Φοῖβε, νόμος βεβλήσεται ᾧδῆς
ἡμῖν ἄν' ἠπειρον πορτιτρόφον ἢ δ' ἀνά νήσους»

(Ὁμηρικὸν ὕμνον εἰς Ἀπόλλωνα 19 - 21. «Ἀπόλλων... ἀγείτο παντοίων νόμων»: Πινδάρου, Νεμέων E' 25. Πρβλ. Καλλιμάχου, Εἰς Δῆλον 304/305. Ἐφ' ὅσον ὁμοῦς οἱ θεοὶ ἀνεχώρησαν τελικῶς ἐκ τοῦ πολιτικοῦ στίβου, διὰ νὰ ἐπιτρέψουν τὴν διευθέτησιν τῶν διαφορῶν βάσει τῶν καθαρῶς ἀνθρωπίνων δεδομένων (πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐρμηνεύει τὴν ἐξαρσιν τοῦ γνωρίσματος τῆς «θηητότητος» εἰς τοὺς βασικοὺς χρόνους τῆς δημοκρατίας), οἱ νόμοι διετήρησαν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς θρησκείας τὸν μουσικὸν καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πολιτικῆς τὸν ἠθικὸν των χαρακτῆρα. Μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ Ἀπόλλωνος (διὰ τῶν ἐπιστρεφόντων μεταναστῶν) εἰς τοὺς Δελφοὺς οἱ Ἀμφικτιόνες προσθέτουν π.χ. «τοῖς κιθαρῳδοῖς αὐλητάς τε καὶ κιθαριστάς χωρὶς ᾧδῆς ἀποδώσαντάς τις μέλος, δ καλεῖται νόμος πυθικός» (Στράβωνος, Γεωγραφικῶν IX 3, 10, p. 421). Ἐκτοτε θὰ παρουσιασθοῦν διάφορα εἶδη «νόμων» (Πινδάρου, Πυθίων XII 23, Αἰσχύλου, Προμηθέως δεσμώτου 575, Ἐπτά ἐπὶ Θήβας 954, Ἀγαμέμνωνος 1142, 1153, Κοηφόρων 822, Ἀριστοφάνου, Βατράχων 684, 1282, Εἰρήνης 1160, Θουκυδίδου, Ξυγγραφῆς V 69, 2, Ξενοφῶντος, Κύρου ἀναβάσεως V 4, 17, Ἀριστοτέλους, Προβλημάτων ΙΘ' 37, p. 920 b 20), διὰ νὰ πιστευθῇ ἀργότερον, ὅτι πρόκειται περὶ τῶν τρόπων τῆς μουσικῆς ἐκφράσεως γενικῶς: «Οὐκ ἦν, ᾧ φίλοι, ἡμῖν ἐπὶ τῶν παλαιῶν νόμων ὁ δῆμὸς τινῶν κύριος, ἀλλὰ τρόπον τινὰ ἐκῶν ἐδούλευε τοῖς νόμοις.— Ποίοις δὴ λέγεις;— Τοῖς περὶ τὴν μουσικὴν πρῶτον τὴν τότε... νόμους τε αὐτὸ τοῦτο τοῦνομα ἐκάλουν» (Πλάτωνος, Νόμων 700 A/B Πρβλ. 722 D, 799 E). Ἡ ἐξέλιξις αὐτὴ μαρτυρεῖται ἤδη εἰς τὴν «Θεογονίαν» τοῦ Ἡσιόδου, ὅπου λέγεται εἰς τοὺς στίχους 66/67 περὶ τῶν Μουσῶν, ὅτι

«μέλπονται πάντων τε νόμους καὶ ἦθεα κεδνὰ
ἀθανάτων κλείουσιν».

Ἀπὸ τῆς ἰδίας ἐποχῆς ἄδονται ὁμοῦς καὶ οἱ πολιτικοὶ κανονισμοί, ὅπως εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν νόμων τοῦ Χαρώνδου (Ἄθηναίου Δειπνοσοφιστῶν ΙΔ' 10 p. 619), γεγονός τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει, ὅτι τὴν παραμονὴν τῆς θεμελιώσεως τῶν δημοκρατικῶν πολιτευμάτων εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ λέξις, ἡ ὁποία εἰς τὴν ἀρχικὴν τῆς σημασίαν ἐδήλωσε τὴν διανομὴν (πιθανῶς τῶν βοσκοτόπων) καὶ κατ' ἐπέκτασιν τὴν διάταξιν, ἡ ὁποία ὥριζε τὴν θεμιτὴν χρῆσιν ἐνὸς πράγματος, ἐκφράζει ποιητικῶς, ὅτι ἐπέβαλλεν ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ κοινῶν συμφέροντος καὶ κατόπιν ὁ δῆμος εἰς τὴν πληθυντικὴν του ἀπόφασιν.

κερδίση μίαν ἐσωτερικὴν συνοχήν, τὴν ὁποῖαν δὲν θὰ εἶναι δυνατόν ἐντὸς ὀλίγου νὰ διαταράξῃ οὔτε ὁ ἐπιφανέστερος τῶν ἀστέρων : «*Ἥλιος οὐχ ὑπερβήσεται μέτρα, εἰ δὲ μὴ Ἐρινύες μιν Δίκης ἐπίκουροι ἐξευρήσουσιν*»¹. Τὴν ἰδίαν ἐποχὴν, ἀλλ' εἰς ἄλλην περιοχὴν τῆς Ἑλλάδος, ὁ Παρμενίδης θὰ κατοπτρίσῃ τὴν ἐννοίαν τῆς δικαιοσύνης εἰς τὸ βάθος τῆς πραγματικότητος, διὰ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ὄντολογικὴν της μεταβολὴν, τόσον τὴν δημιουργίαν, ἢ ὁποῖα θὰ προϋπέθετε μίαν ἀνωτέραν τάξιν, ὅσον καὶ τὴν καταστροφὴν της, ἢ ὁποῖα θὰ παρουσίαζε τὴν ὄντολογικὴν της ἀδυναμίαν :

«*Τοῦ εἶνεκεν οὔτε γενέσθαι
οὔτ' ὄλλυσθαι ἀνῆκε Δίκη χαλάσασα πέδησιν,
ἀλλ' ἔχειω*»²

Τὴν ἐποχὴν ὅμως τοῦ Ἡσιόδου ἢ «*νομιζομένη πολιτεία*»³ δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐμπεδωθῆ καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὑπῆρχεν ἀνάγκη μιᾶς ρυθμιστικῆς ἀρχῆς, ἢ ὁποῖα νὰ ἐπιβάλλῃ ὡς πρώτην κοινωνικὴν ὑποχρέωσιν τὸν σεβασμὸν τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὴν ἀγριότητα τῶν σαρκοβόρων. Τὸ αἶτημα τῆς ἀτομικῆς ἐξασφαλίσεως τοῦ ἀνθρώπου διὰ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἀνῆκεν εἰς μίαν κατηγορίαν ζωῆς, ἢ ὁποῖα δὲν ἐστηρίζετο εἰς τὴν ἐξόντωσιν τῶν ἀδυνάτων, ὑπῆρξεν ὡς ἐκ τούτου ἡ ἀφετηρία τοῦ λεγομένου «*Ἑλληνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ*». Ὁ νόμος βεβαίως ἦτο ἀκόμη θεία παρακαταθήκη, ἐσήμαινεν ἐν τούτοις μίαν κωδικοποίησιν τῆς ἀνεξελέγκτου θελήσεως, οὐσιαστικῶς τὴν ἀποδέσμευσίν της ἐκ τοῦ ὑπερτάτου προσώπου καὶ τὴν σύμφυσίν της πρὸς τὸν χαρακτῆρα ὠρισμένων πλασμάτων, τὰ ὁποῖα διὰ τῆς ἀμοιβαίας ἐξαρτήσεώς των εἰς τὴν ἐπίτευξιν τῶν κοινῶν των στόχων ἐνεφανίσθησαν ὡς «*ἠθικὰ*» ὄντα. Διὰ τοῦ συνδέσμου, τὸν ὁποῖον ἐδημιούργησε μεταξὺ τῶν πολιτῶν ἀνεξαρτήτως φυλετικῶν καὶ οἰκονομικῶν διακρίσεων, ἢ ἐσωτερίκευσις αὐτῆ τῆς κοινωνικῆς ἀνάγκης ἀπετέλεσε τὸν ἱστορικὸν ὄρον διὰ τὴν δημιουργίαν τῆς ἐννοίας τοῦ ἀνθρώπου, ὡς φύσις τοῦ ὁποῖου ἐθεωρήθη τὴν μνημειακὴν αὐτὴν ὥραν ἢ τήρησις τῶν ἀρχῶν τοῦ δικαίου.

Ἐφ' ὅσον ὅμως ἡ πολιτικὴ ρύθμισις τῶν προβλημάτων τῆς συμβιώσεως ἦτο ἀκόμη μία προοπτικὴ χωρὶς μεγάλην ἀπήχησιν εἰς τὴν πράξιν, ἐδημιουργήθη τὴν παραμονὴν τοῦ ἐκδημοκρατισμοῦ τῶν θεσμῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἢ ἐντύπωσις, ὅτι τὰ λειτουργικὰ στοιχεῖα τῆς τάξεως, ἢ προληπτικὴ αὐτοκυριαρχία καὶ ἡ ἐκδικητικὴ ἀγανάκτησις, ἀνεχώρησαν ἐκ τοῦ ἀνθρωπί-

1. Ἡράκλειτος (Diels, I B' 94).

2. Diels I B' 8, 13 - 15.

3. Ἀριστοτέλους, Πολιτικῶν Δ' 8 (p. 1293 b 22/23).

νου κόσμου. Ὁ Ἡσίοδος θὰ παρουσιάσῃ τὴν «Αἰδῶ» καὶ τὴν «Νέμεσιν» νὰ ἐγκαταλείπουν τὰ ἐπίγεια, διὰ νὰ μεταβοῦν εἰς τὴν ὑψηλὴν κατοικίαν τῶν ἀμετόχων τοῦ δράματος θεῶν προσώπων καὶ νὰ κρατήσουν ἐκεῖ — ὡς ἰδανικὰ χωρὶς πρακτικὴν ἐφαρμογὴν — τὴν ἀγνότητά των:

«Καὶ τότε δὴ πρὸς Ὀλυμπον ἀπὸ χθονὸς εὐρουδείης
λευκοῖσιν φάρεσσι καλυψαμένα χροῖα καλὸν
ἀθανάτων μετὰ φύλον ἴτον προλιπόντ' ἀνθρώπους»¹

Ὁ Ἡσίοδος εἶναι βέβαιος, ὅτι ἀπὸ πλευρᾶς κοινωνικῶν συνθηκῶν ἡ ἐποχὴ του εὐρίσκεται εἰς τὸ ἔσχατον σημεῖον τῆς ἐξαθλιώσεως καὶ ὅτι διὰ τὴν ἀνόρθωσιν τῆς δὲν ἀρκοῦν τὰ στηρίγματα τῆς παραδόσεως — οὔτε ἡ δικαστικὴ ἀρχὴ τῶν βασιλέων οὔτε οἱ δεσμοὶ τοῦ αἵματος. Καὶ τῶν δύο περιπτώσεων ἔχει προσωπικὴν πείραν, ἐφ' ὅσον ὁ ἀδελφός του ἐδωροδόκησε τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ κράτους, διὰ νὰ πλεονεκτήσῃ κατὰ τὴν διαίρεσιν τῆς κοινῆς των κληρονομίας, χωρὶς νὰ ὑπολογίζῃ τὴν συγγένειαν. Ἀσφαλῶς ὁ θεσμὸς τῆς βασιλικῆς διαίτησιος ὑπῆρξε μία ἐξέλιξις, τὴν ὁποίαν ἐπέβαλεν ἡ διάλυσις τῆς παλαιᾶς πατριαρχικῆς οἰκογενείας, ἀφ' ὅτου ὁ ἀρχαῖος «κλῆρος» ἔπρεπε νὰ μειωθῇ διὰ τὴν ἀγορὰν τοῦ σιδήρου καὶ τῶν ἄλλων ἀγαθῶν τῆς βιοτεχνίας, γεγονόςς τὸ ὁποῖον προεκάλεσε μεταξὺ τῶν κληρονόμων μίαν τόσον μεγαλυτέραν ἔντασιν, ὅσον περιωρίζετο ἡ ἀξία τῆς γῆς². Ἀφ' ὅτου ὁμοῦ οἱ ἀδελφοὶ ἀνταγωνίζονται μεταξὺ των διὰ τὴν πατρικὴν περιουσίαν, ἐπιτρέπουν εἰς τοὺς εὐγενεῖς κατόχους μεγαλυτέρων ἐκτάσεων³ νὰ ἐπέμβουν ἐπισήμως

1. Ἔργων 197 - 201. Πρβλ. Πλάτων, Πρωταγόρου 322 D.

2. Ἔργων 376 - 378, 396/97. Παρ' ὅτι ὁ Ἡσίοδος συμβουλεύει τὸν Πέρσην νὰ ἐργασθῇ μὲ ζῆλον, ὥστε νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἰδιοποιηθῇ ξένους ἀγρούς, ἀντὶ νὰ μεταβιβάσῃ τοὺς ἰδικούς του («ὄφρ' ἄλλων ὠνῆ κλῆρον, μὴ τὸν τεὸν ἄλλος», Ἔργων 311), ἐν τούτοις δὲν πρόκειται ἀκόμη περὶ πραγματικῆς ἀγοραπωλησίας, ἀλλὰ περὶ μισθώσεως τῆς γῆς, ἡ ὁποία πολὺ ἀργότερον κατέστη ἐμπορικὴ ἀξία (Πρβλ. E d. W i l l, Aux origines du régime foncier grec, «Revue des études anciennes», Amsterdam LIX τόμ. 1957, σ. 20). Ἡδη ὁμοῦ ἀπὸ τοῦ 8ου αἰῶνος π.Χ. ἡ περιουσία διαμοιράζεται μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας, τὰ ὁποῖα τὴν διαθέτουν ὅπως νομίζουν. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Ἡσίοδου ἡ Ἑλλάς τάσσεται κοινωνικῶς ὑπὲρ τῆς «ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας» (Ἴδὲ J. T o u t a i n, The Economic Life of the Ancient World, Chicago, Illinois 1968², σ. 16) παρὰ τὰ οἰκονομικὰ καὶ ἠθικὰ της ἐπακόλουθα, τὴν δημιουργίαν ἀκλήρων καὶ δούλων πολιτῶν: «Καὶ οἱ δανεισμοὶ πᾶσιν ἐπὶ τοῖς σώμασιν ἦσαν» (Ἀριστοτέλους, Ἀθηναίων πολιτείας II 2. Πρβλ. E r. W i l l, Hésiode, Crise agraire ou recul de l'Aristocratie? («Revue des Études Grecques», Paris LXXVIII τόμ. 1965, σ. 543/544).

3. Πρβλ. L. G e r n e t, Recherches sur le développement de la pensée juridique et morale en Grèce, Paris 1917, σ. 14, T h. B i r t, Perses und die βασιλῆες bei Hesiod («Philologische Wochenschrift», Leipzig XLVIII τόμ. 1928, σ. 191), T. A. S i n c l a i r, Hesiod, Works and Days, London 1932, σ. XXXVIII, M. D e t i e n n e, Crise et attitude religieuse chez Hésiode, Bruxelles - Berchem 1963, σ. 17.

εἰς τὴν διανομὴν καὶ διὰ τῆς δωροληψίας νὰ ἐνισχύσουν τὴν θέσιν των εἰς βάρος τῶν μικρῶν κτηματιῶν. Εἰρωνικῆ ἐπομένως εἶναι ἡ σημασία τοῦ γέλωτος εἰς τὸν στίχον 371 («καὶ τε κασιγνήτῳ γελάσας ἐπὶ μάρτυρα θέσθαι») τῶν «Ἔργων», ἐφ' ὅσον ἀναφέρεται εἰς ἕνα νεωτερισμόν, ὁ ὁποῖος δὲν ἀπεκάλυπτε μόνον τὰ ὄρια τῆς ἀδελφικῆς ἀλληλεγγύης, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐκουσίαν ἐξάρτησιν τῶν ἀντιδίκων ἐκ μέρους ἀφερεγγύων κριτῶν.

Ἡ διασάλευσις τῆς ἠθικῆς τάξεως μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας συνδέεται ἀμέσως πρὸς τὴν κατάτμησιν καὶ τὴν μεταβίβασιν τῆς γῆς εἴτε διὰ τὴν ἀγορὰν μεταλλικῶν ὄπλων καὶ βιοτεχνικῶν προϊόντων εἴτε διὰ νὰ ἰκανοποιηθοῦν ἐξ ἴσου οἱ κληρονόμοι, γεγονός τὸ ὁποῖον ἐνίσχυσε τὴν τάσιν τῆς φυγῆς ἢ τῆς μισθώσεως τοῦ σώματος ἐκτὸς τῆς χαλαρώσεως, τὴν ὁποίαν προεκάλεσεν εἰς τοὺς δεσμούς τῆς συγγενείας. Ὁ Ἡσίοδος θὰ ταχθῆ διὰ τοῦτο ἐναντίον τοῦ ἐκπατρισμοῦ¹ καὶ ταυτοχρόνως ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεως ἐνὸς καὶ μόνο ἄρρενος τέκνου εἰς τὴν οἰκογένειαν:

«Μουνογενῆς δὲ παῖς εἶη πατρώιον οἶκον
φερβέμεν»²

Ὁ περιορισμὸς ἐξ ἄλλου τοῦ γεωργησίμου χώρου θὰ ἐξωθήσῃ τοὺς ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ κράτους νὰ ἐκμεταλλευθοῦν τὴν δύναμιν των εἰς βάρος τῶν ἀγροτῶν, μὲ ἀποτέλεσμα οἱ «βασιλῆες» νὰ χαρακτηρισθοῦν ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς «Ἰλιάδος» ὡς «δημοβόρου»³. Συγχρόνως ὅμως ἡ ἀλλαγὴ τῶν καιρῶν καὶ ἡ συνάρτησις τῆς λύσεως τῶν προβλημάτων πρὸς τὴν ἐμπειρίαν τῶν ὑπὸ γένεσιν ἀστικῶν δεδομένων θὰ παρουσιάσῃ τοὺς ἐκπροσώπους τῶν παλαιῶν ἀξιῶν τόσον περισσότερον ὡς ἀπροσαρμόστους εἰς τὰ πράγματα, ὅσον ὀλιγώτερον ἦσαν ἱκανοὶ νὰ συλλάβουν τὴν μεταβολὴν καὶ νὰ ὁμολογήσουν τὴν πνευματικὴν των χρεωκοπίαν. Οἱ φορεῖς τῆς παραδόσεως διετήρησαν ὡς ἐκ τούτου μεταξὺ τῶν ἀπογόνων των μίαν στοιχειώδη ἐκτίμησιν, ὅσον ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ἐργασθοῦν καὶ νὰ πολεμήσουν διὰ τὴν συντήρησιν καὶ τὴν ὑπεράσπισίν των. Ἀπὸ τῆς Ὀμηρικῆς ὅμως ἐποχῆς θὰ ὑπάρξῃ μεταξὺ τῶν ἀποδήμων Ἑλλήνων πρόβλημα ἐγκαταλελειμμένων γονέων, οἱ ὁποῖοι δὲν θὰ ἔχουν ἄλλον πόρον ζωῆς πλὴν τῆς ἐπαιτείας:

«Ὁ δ' ἐς πόλιν ἦγεν ἄνακτα
πτωχῶ λευγαλέῳ ἐναλίγκιον ἠδὲ γέροντι,
σκηπτόμενον»⁴

1. Ἔργων 650/51, 687 - 690.

2. Ἔργων 376/77.

3. Α 231. Πρβλ. Ὀδυσσεΐας δ 691/92, ν 14/15, τ 196/97. Πρβλ. Ἔργων 38/39, 263/64: «Βασιλῆες δωροφάγοι».

4. Ὀδυσσεΐας ρ 201 - 203.

“Οπου οί γονεῖς θὰ παραμείνουν εἰς τὴν οἰκογένειαν, θὰ ὑπαστοῦν ἐκτὸς τῶν δεινῶν τοῦ γήρατος τὴν δυσφορίαν τῶν ἐπιδόξων κληρονόμων, ἢ ὅποια θὰ φθάσῃ ἀπὸ τῆς ἀνοικτῆς ἀποδοκιμασίας μέχρι τῆς στερήσεως τῶν τροφείων:

*«Αἷψα δὲ γηράσκοντας ἀτιμήσουσι τοκῆας
μέμψονται δ' ἄρα τοὺς χαλεποῖς βάζοντες ἔπεσσι,
σχέτλιοι, οὐδὲ θεῶν ὄπιω εἰδότες· οὐδέ κεν οἷ γε
γηράντεσσι τοκεῦσιν ἀπὸ θρεπτήρια δοῖεν»¹*

Ἡ ἀναστάσις, τὴν ὅποιαν ἐπέφεραν ἢ ἐκμετάλλευσις καὶ ἢ πτώσις τῆς τιμῆς τοῦ σιδήρου α) διὰ τῆς δημιουργίας κινήτρων μεταναστεύσεως πρὸς τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ τὴν Κολχίδα λόγῳ τῶν ὀρυχείων τῆς Ἰδης καὶ τοῦ Καυκάσου, β) διὰ τῆς καταργήσεως τοῦ προνομίου τῶν ὄπλων καὶ τῆς διαλύσεως τῶν προσωποπαγῶν ἐξουσιῶν, γ) διὰ τῆς ἀξιοποιήσεως ὀλιγώτερον γονίμων περιοχῶν εἰς τὰ ὄρη καὶ τῆς ἐνισχύσεως τοῦ αἰτήματος τῆς ἀνεξαρτησίας, δ) διὰ τῆς ὑψώσεως τοῦ ἐπιπέδου ζωῆς καὶ τῆς συγκρούσεως τῶν ἰδεῶν ἐντὸς τῶν παραθαλασσίων πληθυσμιακῶν κέντρων καὶ ε) διὰ τῆς ἀξιώσεως νὰ γενικευθοῦν τὰ βιοτεχνικὰ ἐπιτεύγματα (πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὠδήγησεν εἰς τὴν αὔξησιν τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς μὲ ἀνάλογον πίεσιν ἐπὶ τῶν ἐργαζομένων) καὶ τὴν καθιέρωσιν μεταλλικοῦ «συναλλάγματος» (γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἐπέφερε τὴν «ἐνοικίασιν» τῆς ἐργασίας καὶ τὴν «ρευστοποίησιν» τοῦ ἀκινήτου πλούτου) θὰ προσβάλλῃ βεβαίως καὶ τοὺς ἄλλους τομεῖς τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος

*«γονῆα γέροντα κακῶ ἐπὶ γήραος οὐδῶ
νεικεῖη χαλεποῖσι καθαπτόμενος ἐπέεσσι»²,*

δὲν θὰ προσφέρῃ βεβαίως ἐλεημοσύνην ἢ ἄσυλον εἰς τοὺς ἀπόρους καὶ τοὺς κατατρεγμένους οὔτε θὰ σεβασθῆ «ὄρφανὰ τέκνα»³. Οἱ ἄνθρωποι ἀγωνίζονται τώρα νὰ ἐξασφαλίσουν οἱ μὲν εἰς βάρος τῶν δὲ τὰ συμφέροντά των, χωρὶς νὰ ὑπολογίζουσιν τὰ δεσμευτικὰ μέτρα τῆς φυλῆς, ἢ ὅποια τοὺς συνέδεον ἄλλοτε. Εἶναι ἡ ἐποχὴ, κατὰ τὴν ὅποιαν ἐπικρατεῖ τὸ δίκαιον τῆς πυγμῆς, τὸ ὁποῖον δὲν ἀναγνωρίζει συμβάσεις, ἀλλ' ἐξασφαλίζει τὴν κοινωνικὴν δύναμιν, τὴν ὅποιαν ὅλοι θαυμάζουν:

*«Οὐδέ τις εὐόρκου χάρις ἔσσειται οὔτε δικαίου
οὔτ' ἀγαθοῦ, μᾶλλον δὲ κακῶν ῥεκτῆρα καὶ ὕβριν
ἀνέρα τιμήσουσι· δίκη δ' ἐν χερσὶ καὶ αἰδῶς
οὐκ ἔσται· βλάψει δ' ὁ κακὸς τὸν ἀρεῖονα φῶτα»⁴*

1. Ἔργων 185 - 188.

2. Ἔργων 331/32.

3. Ἔργων 330.

4. Ἔργων 190 - 193. Πρβλ. Ἠρόδοτον, Ἱστορίης VIII 89, IX 48.